

JAK REALIZOWAĆ PRAWA NAJMŁODSZYCH DZIECI DO ROZWOJU I PARTYCYPACJI – DOŚWIADCZENIA FUNDACJI KOMEŃSKIEGO

Anna Blumsztajn

Fundacja Rozwoju Dzieci im. Jana Amosa Komeńskiego

WPROWADZENIE

Prawa zapisane w Konwencji o Prawach Dziecka można najogólniej podzielić na cztery grupy: prawo do przetrwania, ochrony, rozwoju i uczestnictwa (CHETNA 2008). W artykule skupimy się na wymiarze edukacyjnym praw dziecka, czyli na dwóch ostatnich grupach praw. Interesować nas będą małe dzieci w wieku przedszkolnym (3–6 lat). Jak prawo do rozwoju i uczestnictwa w odniesieniu do małych dzieci rozumiane jest w Polsce? Czy i jak jest realizowane? W tekście zaprezentuję przykłady programów wdrażanych przez Fundację Komeńskiego, jednej z nielicznych organizacji społecznych specjalizującej się w działaniach na rzecz małych dzieci.

Uważa się, że prawo do edukacji i rozwoju ma zastosowanie przede wszystkim do dzieci starszych, będących już w wieku szkolnym. O dzieciach młodszych myśli się raczej w kontekście potrzeb fizjologicznych i zdrowotnych. O ile znaczenie edukacji dla dzieci powyżej trzech lat zaczyna być powszechnie dostrzegane, dzieci poniżej trzeciego roku życia wciąż są traktowane przede wszystkim jako potrzebujące odpowiedniego pożywienia, higienicznego środowiska i opieki zdrowotnej, do której zresztą często nie mają dostępu. W Komentarzu Ogólnym nr 7 (*General Comment No. 7 (2005) – CRC/GC/7/ Rev. 1*; został on we fragmentach przetłumaczony na język polski przez Fundację Komeńskiego) poświęconym realizacji praw w okresie wczesnego dzieciństwa Komitet Praw Dziecka, po analizie nadesłanych raportów z państw-sygnatariuszy, zaznacza: *w wielu przypadkach informacje dotyczące najmłodszych dzieci były bardzo skąpe, a uwagi odnosiły się jedynie do wskaźnika śmiertelności noworodków, rejestracji narodzin i opieki zdrowotnej* (Komitet Praw Dziecka 2005).

Tak wąsko zdefiniowany sposób rozumienia potrzeb najmłodszych dzieci utrudnia myślenie o nich w kategoriach prawa do rozwoju i uczestnictwa, co stanowiło dla Komitetu podstawę do pracy *nad szerokim odniesieniem Konwencji o Prawach Dziecka do okresu wczesnego dzieciństwa* i powstania cytowanego powy-

żej Komentarza Ogólnego nr 7. Jeśli chodzi o dzieci w wieku przedszkolnym, używany język potrzeb jest bardzo specyficzny: poprzez zapewnianie im dostępu do edukacji przedszkolnej, realizujemy nie tyle potrzeby intelektualne, emocjonalne i społeczne dziecka, co pewną społeczną inwestycję, która ma zapewnić nam „dobre społeczeństwo” w przyszłości. Stąd obecność danych o edukacji przedszkolnej w różnych raportach dotyczących konkurencyjności gospodarki i jakości kapitału ludzkiego lub intelektualnego. I stąd „akademicki” nacisk na programy edukacji przedszkolnej – mają one przygotować dziecko do osiągania sukcesów w szkole i w życiu. Występuje zatem szczególne uznanie dla potrzeb edukacyjno-rozwojowych dziecka, wynikający z potrzeb całego społeczeństwa oraz gospodarki opartej na wiedzy. Trudno również w tym podejściu odnaleźć znamiona myślenia w kategoriach niezwykłych praw dziecka.

JĘZYK PRAW DZIECKA

Co wnosi język praw dziecka do naszego myślenia o edukacji, rozwoju i partycypacji małych dzieci? Najczęściej używanym językiem jest, jak już wspominałam, język potrzeb. W przeciwieństwie do praw, potrzeby są względne i zmieniają się w związku z okolicznościami m.in. wiekiem dziecka, płcią, środowiskiem społecznym i kulturowym. Oprócz potrzeb najbardziej podstawowych (fizjologicznych), potrzeby definiowane są względem jakiegoś celu, kulturowo i społecznie określonego.

Język praw stawia w centrum myślenia podmiot, również obywatelski, jakim jest dziecko. Przenosi akcent z zewnętrznie definiowanych, różnie rozumianych i hierarchizowanych potrzeb na niezwykłe prawa, które dorośli mają obowiązek uznać. Realizację praw dziecka uniezależnia się wtedy od innych ważnych społecznie celów (np. konkurencyjna gospodarka albo wzrost kapitału społecznego) i wartości (np. mniej lub bardziej tradycyjna wizja rodziny). Prawo do edukacji nie jest zależne od wyników badań dotyczących wysokich zwrotów z inwestycji we wczesną

edukację i nie podważa go pogląd, iż najbardziej korzystnym środowiskiem dla małego dziecka jest rodzina.

Język praw jednocześnie pozwala spojrzeć na edukację i rozwój dzieci nie tylko jak na pewien zasób na przyszłość, ale też jako na ważny element definiujący teraźniejszość. To, jaki dostęp mają dzieci do rozwijających doświadczeń edukacyjnych, jest istotne tu i teraz, bo determinuje on obecny dobrobyt dzieci, a zatem całą społeczność. W tym sensie nie tylko wpływa na to, jak będzie żyło się dorosłym, lecz stanowi ważny wskaźnik jakości życia w społeczeństwie. Ważne staje się to, jak żyje się dzieciom, kiedy mają rok, dwa czy cztery lata. W niektórych przypadkach, tak jak w regionie Reggio Emilia we Włoszech, jakość doświadczeń edukacyjnych i rozwojowych najmłodszych stanowi kluczowy aspekt tożsamości społeczności (Trancossi 2008).

Wreszcie, dzięki językowi praw dziecko staje się podmiotem sfery politycznej. Język praw pozwala sformułować w imieniu dzieci pewne oczekiwania wobec społeczeństwa i różnych jego instytucji. Jest to szczególnie ważne w odniesieniu do grupy, która nie jest objęta innymi mechanizmami reprezentacji politycznej. Uznanie dla tego faktu jest w Polsce chociażby istnienie stanowiska Rzecznika Praw Dziecka. Miejsce dzieci w sferze politycznej jest jednak w naszym kraju nadal ograniczone – nie myśli się o nich jako o podmiocie działań publicznych. W innych krajach – takich nawet, jak Indie, Brazylia lub Kenia, nie mówiąc już o Wielkiej Brytanii – powstają akty prawne i instytucje skupione na dzieciach jako odrębnej grupie w życiu publicznym, obejmujące swoim zasięgiem bardzo różne aspekty jakości życia tych dzieci, pośrednio lub bezpośrednio dążąc do realizacji szerokiego wachlarza praw. Przykładem może być angielski *Children Act* z 2004 r., obejmujący swoim działaniem dzieci jeszcze przed urodzeniem do 16. roku życia, z ich szkolnym i poza szkolnym życiem. W Brazylii, w wyniku szerokiego ruchu społecznego, powstał Fundusz Edukacyjny, który również obejmuje bardzo różne instytucje dla dzieci w wieku od 0. do 18. roku życia.

W Polsce, jak wspomniano, małe dziecko nie jest uważane za autonomiczny podmiot życia publicznego oraz polityki społecznej, a jego prawo do edukacji i psychospołecznego rozwoju jest w dużej mierze pomijane, szczególnie jeśli nie ukończyło 3 lat i nie może być objęte systemem oświaty. Świadczy o tym nie tylko brak dokumentów programowych i prawnych dotyczących małych dzieci, ale również nieobecność danych i małe zainteresowanie ich gromadzeniem – Polska jako jeden z nielicznych krajów europejskich nie uczestniczyła w drugiej edycji badań realizowanych przez OECD dotyczących wczesnego dzieciństwa *Starting Strong*.

Ważnym wskaźnikiem jest również mała liczba organizacji społecznych, która zajmuje się tą głównie grupą wieku, zwłaszcza w obszarze edukacji i rozwoju. Taką organizacją, działającą w Polsce od 2003 r., jest Fundacja Rozwoju Dzieci im. Komeńskiego. Misja Fundacji zakłada tworzenie wszystkim dzieciom w wieku 0–10 lat optymalnych warunków rozwoju. Wizja dziecka zakładana przez Fundację Komeńskiego, głosi że dziecko ma być *równoprawnym uczestnikiem życia społecznego. (...) Zapewnienie wszystkim dzieciom optymalnych warunków rozwojowych i równych szans edukacyjnych prowadzi do podniesienia jakości życia całego społeczeństwa. Chcemy, by potrzeby i problemy dzieci były istotnym elementem polityki społecznej i edukacyjnej zarówno na poziomie ogólnopolskim, jak i lokalnym* (Fundacja Komeńskiego 2009).

Fundacja realizuje programy edukacyjne dla małych dzieci oraz ich rodziców, szkoli nauczycieli, rodziców oraz przedstawicieli samorządów w kwestiach związanych z edukacją i rozwojem najmłodszych. Działa zwłaszcza na wsi, gdzie możliwość edukacji i rozwoju małych dzieci jest jeszcze bardziej ograniczona.

Charakterystyczne dla działań Fundacji Komeńskiego – i zgodne z literą oraz z „duchem” praw do edukacji i do rozwoju zapisanych w Konwencji o Prawach Dziecka – jest traktowanie dziecka jako autonomicznego podmiotu społecznego i poznawczego: *Każde dziecko to niepowtarzalna osoba. To człowiek, który ma prawo*

do wyboru, samodzielnych odkryć, szukania rozwiązań, podejmowania decyzji i ponoszenia ich konsekwencji... (Fundacja Komeńskiego 2009).

Fundacja realizuje obecnie dwa programy, które mogą służyć jako przykład realizowania prawa najmłodszych do rozwoju i edukacji.

PROGRAM NIEWIDZIALNE DZIECI

Trzyletni program *Niewidzialne dzieci* adresowany jest do dzieci w wieku 0–6 lat z obszarów wiejskich. Będzie realizowany w partnerstwie z Fundacją Dzieci Niczyje do końca 2011 r. Program powstał, gdy Fundacja zauważyła, iż większość małych dzieci na obszarach wiejskich żyje w bardzo dużej izolacji społecznej i jest społecznie wykluczona – jeśli wykluczenie rozumieć jako nieuczestniczenie w różnych społecznych instytucjach, w życiu społeczności i w kulturze. Zdecydowana większość dzieci do lat 6, zwłaszcza tam, gdzie nie ma zorganizowanej edukacji przedszkolnej, przebywa prawie wyłącznie z rodziną – nie ma kontaktu z rówieśnikami, z innymi dziećmi ani z dorosłymi spoza rodziny. Znacząco to ogranicza rozwój ich kompetencji społecznych oraz wyobrażenie o społecznym świecie – kim można być, jak można żyć, co można robić z innymi, jak rozwiązywać konflikty. Ogranicza także rozwój oraz pełne przeżywanie świata.

Rozwój małych dzieci nie jest specyficznym przedmiotem działania, czy troską ani odpowiedzialnością żadnej instytucji, nawet zdrowotnej. O ile nie wydarza się nic bardzo znaczącego, małe dzieci są społecznie „niewidzialne” do momentu pójścia do szkoły, kiedy muszą nauczyć się współżycia z innymi oraz np. wyleczyć się z różnych wad mowy albo wzroku, na co skądinąd jest już w wielu przypadkach za późno.

Projekt *Niewidzialne dzieci*, inspirowany angielskim programem rządowym *Sure Start*, ma na celu powstanie w pięciu wiejskich gminach szeroko rozumianej instytucji oferującej zajęcia i usługi dla małych dzieci i ich rodziców, będącej przede wszystkim platformą ułatwiającą dostęp do innych instytucji lub programów zajmujących się małymi dziećmi. Instytucja ta będzie dostosowana do warunków i potrzeb lokalnych poprzez formę (stałe miejsce lub np. forma objazdowa) oraz proponowane działania (m.in. grupy zabawowe, warsztaty dla rodziców, ośrodki przedszkolny, wypożyczalnia zabawek edukacyjnych, konsultacje specjalistyczne).

Instytucja ta ma być lokalną siecią aktywności i współpracy wokół małego dziecka i końcowym efektem procesu „uwidaczniania” małych dzieci w lokalnej społeczności. Proces ten zakłada działania badawcze i edukacyjne w pięciu gminach, mające na celu uświadomienie znaczenia wspierania rozwoju małych dzieci, zdiagnozowania ich lokalnej sytuacji oraz wypracowania przez każdą społeczność własnego modelu działania. Program jest pilotażem, a rezultaty i wypracowane rozwiązania będą upowszechnione w całej Polsce. Chodzi o przetestowanie modelowych sposobów tworzenia lokalnych sieci wspierania rozwoju małych dzieci.

W ramach projektu zespół ekspertów opracuje raport o sytuacji małych dzieci w Polsce oraz publikację dotyczącą międzynarodowych dobrych praktyk, wnioski z których zostaną zaprezentowane decydentom w sprawach polityki edukacyjnej, zdrowotnej i rodzinnej. Wnioski z pilotażu zostaną zebrane i opublikowane w formie przewodnika, który również zostanie publicznie zaprezentowany.

PROGRAM OBYWATEL DZIECKO

Program pt. *Obywatel Dziecko* jest bezpośrednio ukierunkowany na praktyczną realizację zapisów Konwencji o Prawach Dziecka, zwłaszcza tych dotyczących prawa do wyrażania własnego zdania w sprawach go dotyczących (art. 11 i 13). Pomysł tego projektu wziął się m.in. z obserwacji, iż w polskim społeczeństwie wciąż nie ma dialogu międzypokoleniowego, a dzieci nie są postrzegane

jako partner w rozmowie. Dziecko – zgodnie ze starym polskim powiedzeniem – przecież głosu nie ma: dorosły mówi do niego, a nie rozmawia z nim. Polityka społeczna i edukacyjna na szczeblu lokalnym także ignoruje opinie najmłodszych obywateli. Jednocześnie zadaniem dorosłych powinno być uczenie dzieci, jak decydować o sobie od najmłodszych lat.

Celem projektu jest zatem zachęcenie społeczności lokalnych do traktowania małych dzieci jako pełnoprawnych obywateli, których głos jest brany pod uwagę przy tworzeniu usług i programów rozwojowo-edukacyjnych oraz przy kształtowaniu lokalnej polityki edukacyjnej. We współpracy z pięcioma lokalnymi organizacjami pozarządowymi ma zostać przeprowadzonych pięć lokalnych kampanii informacyjnych *Obywatel Dziecko*, zachęcających do podmiotowego traktowania dzieci, do konsultowania się z nimi w sprawie ich potrzeb i do tworzenia odpowiednich, trwałych rozwiązań na poziomie lokalnym.

Działania lokalne poprzedzono międzynarodowym seminarium poświęconym europejskim doświadczeniom i dobrym praktykom z zakresu podmiotowego traktowania dzieci oraz włączania dzieci w życie społeczne od najmłodszych lat. W wybranych miejscowościach zostały przeprowadzone badania z małymi dziećmi (5–7 lat) na temat ich potrzeb edukacyjno-rozwojowych. W badaniach pytano dzieci, jak podoba im się ich okolica, co by w niej zmienili. Dzieci rysowały również mapy swojej okolicy i planowały lokalne inwestycje przy użyciu fikcyjnej waluty – „dongów”. Rozmowy przeprowadzono ze 150 dziećmi z trzech gmin wiejskich i dwóch miast z różnych regionów Polski.

Wyniki badania są jeszcze opracowywane, jednak wiemy, że psychologowie u znacznej części dzieci zaobserwowali zdziwienie, że dorośli wyrażają zainteresowanie ich poglądami i potrzebami. Wnioski z badań zostaną przekazane władzom lokalnym. Mają służyć także lepszemu opracowywaniu kampanii *Obywatel Dziecko*, która zostanie przeprowadzona w 2010 r. W każdej gminie odbędą się szkolenia dla rodziców i osób zajmujących się małymi dziećmi z zakresu włączania potrzeb i opinii dzieci do działań wychowawczo-edukacyjnych.

SUMMARY

The rights of children to education and participation are in Poland almost exclusively limited to age-school children. Young children are seen as needing health care, not educational stimulation. This is why the Committee on the Rights of the Child issued a special comment recommending to apply all of the rights of the child, including those fostering education and participation, to young children. It seems particularly important to implement the rights of the child to this age group, who can't express its own need autonomously and does not have any political or institutional support. Comenius Foundation is one of the very few Polish nongovernmental organizations, who focus on educational activities for this age group. The two described Comenius Foundation projects – show how you can implement activities that allow the youngest citizens to educate themselves and participate into local social life.

ZAKOŃCZENIE

Każdy z zaprezentowanych skrótowo projektów dotyczy innego aspektu Konwencji o Prawach Dziecka – w jednym przypadku chodzi realizację prawa do edukacji i rozwoju od najmłodszych lat, w drugim o prawo do wyrażania swojego zdania.

Innym, ważnym obszarem działania Fundacji, który pojawił się w postaci oddzielnego zalecenia końcowego w Komentarzu nr 7 jest gromadzenie i opracowywanie danych dotyczących najmłodszych dzieci. Fundacja Komeńskiego opublikowała w 2006 r. raport o sytuacji edukacji elementarnej pt. *Małe dziecko w Polsce*. Jest to jedyna tego typu publikacja w Polsce skupiona na małych dzieciach i poruszająca różne obszary związane z ich rozwojem.

Co roku Fundacja publikuje także analizę danych związanych z dostępem do edukacji przedszkolnej w Polsce. Tylko i wyłącznie odpowiednie gromadzenie danych specyficznie opisujące sytuację małych dzieci pozwoli dostrzec, jak bardzo są one zaniedbaną edukacyjnie i rozwojowo grupą, i pozwoli formułować adekwatne rozwiązania w skali kraju.

LITERATURA

- Blumstajń A. (2007), *Przykłady rozwiązań edukacji przedszkolnej w krajach członkowskich Unii Europejskiej*, w: C. Sadowska-Snarska (red.), *System instytucjonalnej opieki nad dzieckiem*, Białystok: Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku.
- CHETNA (Centre for Health Education, Training and Nutrition Awareness) (2008), *Every right for every child*, Ahemdabad.
- Fundacja Komeńskiego (2009), *Dokumenty strategiczne – misja, wizja dziecka*, dostępne na stronie: <www.frd.org.pl>.
- Komitet Praw Dziecka (2005), *Komentarz Ogólny nr 7*, dostępny na stronie: <www.frd.org.pl>.
- Trancossi L. (2008), *Podróż z prawami dziecka – doświadczenia edukacyjne Reggio Emilia*, prezentacja na seminarium międzynarodowym „Dziecko – Obywatel”, Fundacja Komeńskiego, Warszawa.
- Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych (1989), *Konwencja o Prawach Dziecka*, Internetowy System Aktów Prawnych, Kancelaria Sejmu, dostępna na stronie: <www.sejm.gov.pl>.